

INSTYTUCJE KOŚCIELNE W POZNANIU WOBEC ŻEBRACTWA DZIECI NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU

Zjawisko żebractwa stanowiło i stanowi problem społeczno-socjologiczny, wpisujący się w kulturowy obraz przede wszystkim miast. Analiza żebractwa, w tym żebractwa nieletnich, została przedstawiona przede wszystkim przez Bronisława Geremka – z perspektywy historycznej – w jego monografiach pt. *Ludzie marginesu w średniowiecznym Paryżu XIV–XV wiek*¹, *Świat „opery żebraczej”*. *Obraz włóczęgów i nędzarzy w literaturach europejskich XV–XVII wieku*² oraz – z perspektywy ekonomicznej – przez Kazimierę Król w monografii pt. *Żebractwo we współczesnej Polsce jako kwestia społeczna*³.

Niniejszy artykuł stanowi próbę opisu działań prowadzonych na rzecz niwelowania skutków ubóstwa, ze szczególnym uwzględnieniem żebrzących dzieci, przez instytucje kościelne funkcjonujące w Poznaniu na przełomie XIX i XX wieku. Materiał źródłowy do dociekań historyczno-społecznych wpisujących się w opracowania dziejów regionu⁴ i jego kultury będą stanowiły archiwalia z Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu, a także z Archiwum Akt Nowych i z Archiwum Państwowego w Poznaniu oraz materiały czasopiśmiennicze.

Dzieci żebracy w historii

Obraz dziecka-żebraka utrwalony w ikonografii na przykład na płótnach „Mały żebrak” Bartolomé’a Estebana Péreza Murilla czy „Kwaciarka i żebrzą-

¹ B. Geremek, *Ludzie marginesu w średniowiecznym Paryżu XIV–XV wiek*, Poznań 2003.

² B. Geremek, *Świat „opery żebraczej”. Obraz włóczęgów i nędzarzy w literaturach europejskich XV–XVII wieku*, Warszawa 1989.

³ K. Król, *Żebractwo we współczesnej Polsce jako kwestia społeczna*. Wydanie drugie uzupełnione i rozszerzone, Konin 2010.

⁴ Zob. uwagi Witolda Molika na temat nowych syntez dziejów regionów, w: W. Molik, *O nowy model syntezy dziejów regionu na przykładzie Wielkopolski*, w: *O nowy model historycznych badań regionalnych*, red. K.A. Malkowskiego, Poznań 2007, s. 19–26.

ce dziecko” Antoniego Paoletiego, wpisując się w nurt realizmu w malarstwie, stanowił odbicie rzeczywistości zastanej⁵. Znajdował on faktyczne swoje miejsce, co należy zaznaczyć, w przestrzeniach miejskich (od okresu średniowiecza po wiek XXI). Sama obecność dzieci żebrzących na ulicach, placach przykościelnych czy kościołach nie była (i nie jest) zjawiskiem w mieście obcym, a – wręcz przeciwnie – w pewnym sensie dopełniała wizerunek miasta⁶.

W historii żebractwa dziecko mogło występować jako samodzielny byt żebrzący albo – częściej – mogło występować jako atrybut żebraczki (zazwyczaj matki-żebraczki). W XVI-wiecznych Włoszech dziecko występowało jako dodatek przypisany do wizerunku żebraczki⁷, a mający na celu wzbudzenie litości, na co zwracali uwagę dwaj informatorzy (składający zeznania we włoskim więzieniu): szesnastoletni Pompeo i dwudziestodwuletni Antonio, którzy wskazywali na istnienie typu żebraczego: *cagnarde* i *landre* – kobiety z dzieckiem na rękę, żebrzącej z zakrytą twarzą (*cagnare* ‘mężatki’, a *landre* ‘dziewczyny’)⁸. We Włoszech w XVI w. spotykano również przy drogach czy na ulicach małych żebraków określanych mianem *biganti* (co zeznał wyżej wymieniony Pompeo), którzy stali w miejscach publicznych i śpiewali pobożne kantyczki, np. „O Maria Stella”⁹.

Przyczyn żebractwa wśród dzieci w miastach można dopatrywać się przede wszystkim w sytuacji materialno-bytowej, w jakiej znalazły się dzieci czy też rodziny, z których one pochodziły. Musiały one czerpać korzyści materialne z tej formy zarobku lub z przynależności do profesjonalnej grupy żebraczej, która pełniła funkcje „oceniane jako użyteczne i potrzebne”¹⁰, z wyjątkiem tych okresów, kiedy ich nadmiar był zbyt wielki, a „pojawiał się niedobór siły roboczej na rynku pracy”¹¹. Z powodu pojawiających się w dziejach Europy czasów kryzysów

⁵ E. Auerbach, *Mimesis. Rzeczywistość przedstawiona w literaturze Zachodu*, przekł. Z. Żabicki, Warszawa 2004, s. 196. R. Suchenek, *Historia u źródeł interpretacji i analizy dzieł literatury i sztuki*, w: *Historia ludzi. Historia dla ludzi. Krytyczny wymiar edukacji historycznej*, pod red. I. Chmury-Rutkowskiej, E. Głowackiej-Sobiech, I. Skórzyńskiej, Kraków 2013, s. 151.

⁶ Bronisław Geremek zauważył, że egzystencja żebraków była związana przede wszystkim z miastami. Zob. więcej w: B. Geremek, *Świat „opery żebraczej”*..., dz. cyt., s. 17–18.

⁷ Współcześnie prowadzone badania wskazują, że żebrzące kobiety pojawiające się z dziećmi „nie wzbudzają litości przechodniów”, a obecność dziecka przy żebracze wręcz „rodzi niechęć do matki, która siedząc na ulicy z dzieckiem naraża je na niebezpieczeństwo i nie wywiązuje się ze swoich obowiązków”. A. Dropik, *Pleć żebraka a efektywność żebrania*, w: *Stereotypy i stereotypizacja* pod red. W. Domachowskiego, Poznań 2007, s. 83.

⁸ B. Geremek, *Świat „opery żebraczej”*..., dz. cyt., s. 69–71.

⁹ B. Geremek, *Świat „opery żebraczej”*..., dz. cyt., s. 71.

¹⁰ B. Geremek, *Świat „opery żebraczej”*..., dz. cyt., s. 18. Nauczanie Kościoła katolickiego wręcz wymuszało poszanowanie ubogich i ich wspieranie. Wśród ubogich można było odnaleźć żebraków, włóczędzy, kaleki itp., którym należało okazywać miłosierdzie.

¹¹ B. Geremek, *Świat „opery żebraczej”*..., dz. cyt., s. 18.

i wojen, odsetek ludzi żyjących z żebractwa bywał znaczny. Rodziny żebracze zaczęły się specjalizować w zakresie żebractwa. Przyuczały swoje dzieci do zawodu, co potwierdza przykład nauki rzemiosła żebraczego odnotowany w XVI w. Zgodnie z tą nauką: „Do szóstego roku życia dzieci mogły żebrać z rodzicami, a potem już samodzielnie. Przyjęcie do zawodu dokonywano po ukończeniu 12 roku życia – przez trzy lata należało pobierać praktyczną naukę żebrania”¹².

Mechanizmy rządzące żebractwem były wypracowywane przez lata w korporacjach żebraczych, do których przynależały całe rodziny. W ich ramach stosowano wypróbowane techniki żebracze (symulowano choroby, np. udawano epileptyków), przyjmowano figury żebracze (np. kaleki z kartką, kaleki ze zwierzęciem), wykorzystywano atrybuty (np. kostur, kij, zwierzę), a nawet stosowano, co odnotował Geremek, do sześciu „sposobów egzystencji” w zawodzie żebraka, „czyli dróg «postępowania wedle cnoty», a mianowicie: *bier sur la rufe* – żebrać udając pogorzela, *bier sur le minsu* – żebrać zwyczajnie, *bier sur l'anticle* – żebrać udając, że potrzebuje się pieniędzy na spełnienie ślubowanej fundacji mszy, *bier sur la foigne* – żebrać, udając kupca, który stracił mienie na wojnie, *bier sir le franc mitou* – żebrać w postaci chorego lub inwalidy, *bier sur le toutime* – żebrać, korzystając z wszystkich możliwych sposobów, zależnie od okoliczności”¹³. Do tej ostatniej zasady można było przypisać posługiwanie się nieletnimi, którzy „biorąc na litość” potencjalnego ofiarodawcę, współzyciela, wpływali na jakość zarobku swoich najbliższych.

Urozmaicony repertuar technik żebraczych, wciąż doskonałony, jest obecny na ulicach miast Europy. Dzieci jako atrybut, obiekt litości (szczególnie chore, kalekie), wyciągające rękę po jałmużnę, były i są widoczne na ulicach, placach, w pobliżu kościołów oraz w samych budynkach kościołów. Współcześnie, obok dzieci pochodzących z rodzin żyjących z żebractwa, pojawiają się dzieci będące ofiarami ludzkiego wyzysku (handlu ludźmi)¹⁴, które są zmuszane do żebractwa na rzecz zupełnie obcych ludzi, pod groźbą i zastosowaniem aktów przemocy fizycznej.

¹² K. Król, *Żebractwo we współczesnej Polsce...*, dz. cyt., s. 27.

¹³ B. Geremek, *Świat „opery żebraczej”...*, dz. cyt., s. 151–152.

¹⁴ Współczesne publikacje informują o dzieciach wykorzystywanych jako żebracy uliczni przez zorganizowane grupy przestępcze, zob. przykładowe artykuły: A. Gmińterek-Zabłockiej, *Gangi wysyłają żebraków na ulice*, w: online, dostęp 2.08.2014, w: http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,6595569,Gangi_wysylaja_zebrakow_na_ulice.html; *Fala żebraków napływa w lato do Gdańska*, w: online, dostęp 2.08.2014, w: <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1019379,title,Fala-zebrakow-naplywa-w-lato-do-Gdanska,wid,16777418,wiadomosc.html>; *Sprzedawali dzieci, budowali palace*, w: online, dostęp 2.08.2014, w: <http://www.fakt.pl/Sprzedawali-dzieci-budowali-palace-artykuly,68899,1.html>

Instytucje kościelne w walce z żebractwem

Realia różnych okresów w historii, z tłem biedy, wyzysku i niesprawiedliwości, a także załamań gospodarczych, w różnych częściach Europy, w tym w Polsce i jej poszczególnych regionach, wyzwały potrzebę niesienia pomocy najuboższym, ludziom wykluczonym społecznie, funkcjonującym na marginesie życia społecznego¹⁵.

Żebrakom i ich dzieciom, jako części społecznego marginesu różnych czasów, ofiarowano pomoc. Począwszy od XVI w., kolejni papieże zaczęli wpływać na reorganizację pomocy niesionej żebrakom. Papież Pius IV nakazał chorych żebrzących umieszczać w szpitalach, z kolei zdrowych i zdolnych zatrudniać do pracy. Papież Grzegorz XII stworzył centralny przytułek, w którym miano osadzić wszystkich żebraków z Rzymu – przytułek ten istniał tylko dwa lata. Sykstus V zorganizował Hospicjum Ponte Sisto dla ubogich, w którym mogło się zmieścić tysiąc żebraków. W zakładzie tym zamknięci pod strażą „mężczyźni ogoleni, wszyscy ubrani w podobne szaty, w warsztatach mieli pracować według swych możliwości”¹⁶.

Przytułki, hospicja i szpitale tworzone przez organy kościelne z myślą o ubogich, w tym o żebrakach, zdominowały w pewnym stopniu zadania dziś postrzegane jako działania opieki społecznej. Począwszy od r. 325 (zgodnie z uchwałą soboru nicejskiego) po czasy przełomu XIX i XX wieku istniała (i istnieje) w Europie sieć przytułków¹⁷ wspierających ludzi marginesu, wykluczonych, samotnych.

Pierwsze przytułki i szpitale powstawały i funkcjonowały w Poznaniu w średniowieczu, przygarniając biednych i chorych (w duchu europejskich wyznaczników chrześcijańskich). Opiekę nad chorymi, ubogimi itp. sprawował w tych instytucjach Kościół, zwłaszcza zakony¹⁸. W XII w. założono szpital św. Micha-

¹⁵ Pojęciem *marginesu społecznego* przyjęło się określać za Januszem Sztumskim „ludzi przynależnych do rozmaitych kategorii lub grup społecznych, wyobcowanych w danym społeczeństwie na skutek nieosiągnięcia albo utraty przez nich względnie stabilnej pozycji, braku przystosowania do współżycia z innymi, demoralizowanych lub zdegenerowanych pod względem psychofizycznym, ofiar dramatycznych zdarzeń losowych, niezaradnych i zagubionych oraz dyskryminowanych z różnych powodów itp.”, w: J. Sztumski, *Systemowa analiza społeczeństwa*, Katowice 2013, s. 121, 125.

¹⁶ K. Król, *Żebractwo we współczesnej Polsce...*, dz. cyt., s. 28.

¹⁷ Wyraz *przytułek* za słownikami języka polskiego posiada dwa znaczenia: pierwsze ‘zakład opieki dla opuszczonych dzieci, starców lub chorych’ oraz drugie z kwalifikatorem *daw.* ‘miejsce, w którym się można schronić’. Zob. *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, pod red. J. Bralczyka, Warszawa 2005, s. 679; *Inny słownik języka polskiego*, t. 2, pod red. M. Bańki, Warszawa 2000, s. 385.

¹⁸ Por. W. Fidler, *Historia Miejskiego Komitetu Walki z Żebractwem w Poznaniu*, Poznań 1937, s. 7

ła, a z początkiem XV w. – szpital św. Wawrzyńca¹⁹. Z kolei na przełomie XVIII i XIX wieku dokonano rewizji funkcjonujących w Poznaniu przytułków i szpitali – te ostatnie do XIX w. – co trzeba zaznaczyć, „w większości miały charakter przytułków dla biednych, zaniedbanych, samotnych, starych, kalekich i chorych”²⁰. Samych przytułków z początkiem XX wieku było kilkanaście. Przytułków działających z inicjatywy i wsparcia Kościoła poznańskiego było kilka, m.in. Dom Chorych pod Samarytaninem, „Opatrzność” Przytulisko dla Starców w Poznaniu²¹, Kościelna Fundacja im. Opata Stanisława Reszki Szpital w Buku²².

Oprócz organizowania w XIX wieku na terenie Poznania przy Archidiecezji Poznańskiej przytułków i szpitali podejmowano szereg inicjatyw zmierzających do niwelowania żebractwa²³, w tym żebractwa dzieci. Działano przy wsparciu Kościoła katolickiego i jego akceptacji. Do procesu niesienia pomocy ubogim, w tym żebrakom²⁴, szczególnie były predystynowane z ramienia Kościoła zakony – św. Franciszka, św. Wincentego a Paulo (SS. Miłosierdzia), a także towarzystwa, takie jak np. Towarzystwo Św. Wincentego a Paulo²⁵, Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo²⁶, które działały na terenie Poznania.

¹⁹ Zob. więcej na temat szpitali poznańskich, zakładów, funduszy, w: J. Łukasiewicz, *Śpitale i inne dobroczynne zakłady i fundusze*, w: Kronika Miasta Poznania. Szpitale, Poznań 2007/4, s. 19–34.

²⁰ A. Grzybowski, *Szpitala dziewiętnastowiecznego Poznania*, w: Kronika Miasta Poznania, dz. cyt., s. 41.

²¹ AAP, KA 15055, *Akta schronisk – przytułków*.

²² AAP, KA 15125, *Sprawozdania kościelne zakłady opiekuńcze za rok 1931/1932*.

²³ Na terenach Polski początek walki z żebractwem i włóczęgostwem datowany był na XV w., kiedy to w r. 1496, „ustanowiono prawo przeciw żebrakom i włóczęgom, na mocy którego wydano odznaki ubogim uprawnionym do żebrania”. Zob. więcej w *Uzasadnienie*, Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Opieki Społecznej, sygn. 54, *Zwalczanie żebractwa i włóczęgostwa. Projekt ustawy 1925*.

²⁴ Pomimo obserwowanego niezadowolenia ze strony żebraków, którzy „nie z wdzięcznością odbierają nasze dary, ale żądają ich z dzikiem zuchwalstwem”, instytucje podlegające Kościołowi w Poznaniu niosły im pomoc. Zob. *Przemówienie Najprzewielebniejszego JM. Xiędza Biskupa Wrocławskiego, na Walnem Zgromadzeniu dnia 15go grudnia 1861*, „Roczniki Towarzystwa Ś. Wincentego a Paulo”, R. 1862, poszyt II, Poznań 1862, s. 57 i nast.

²⁵ W „Rocznikach ...” w r. 1861 pisano na temat Towarzystwa, co następuje: „W naszym W. Xięstwie Poznańskim jest Towarzystwo, a jak je niektórzy zowią: Bractwo Świętego Wincentego a Paulo. Do tego Bractwa zapisać się może każdy, co jest prawowierny i gorliwym katolikiem, i pragnie być miłosiernym. (...)”. Zob. więcej w: „Roczniki Towarzystwa Ś. Wincentego a Paulo” na lipiec do grudnia 1861, poszyt III i IV, Poznań 1861, s. 210–211.

²⁶ Pierwszy zeszyt Stowarzyszenia poznańskiego wyszedł w 1931 r., zob. *W świat – pod opieką Pierwszej Pani Miłosierdzia!*, „W Służbie Miłości Bliźniego”, R. I, luty 1931, nr 1, s. 4.

W drugiej połowie XIX w. Stowarzyszenie przeciw Żebractwu w Mieście Poznaniu przedłożyło swój Status do akceptacji arcybiskupa Przyłuckiego. Zgodnie ze Statusem Stowarzyszenie mogło przyjmować datki na żebraków. Do czynnej akcji walki z żebractwem przyłączył się arcybiskup, który do kasy Stowarzyszenia przekazywał wsparcie, np. 15 września 1862 r. (tego dnia kasa potwierdziła przyjęcie trzydziestu talarów za wrzesień od ks. arcybiskupa Przyłuckiego²⁷) czy 6 kwietnia 1863 r.²⁸. Datki składali także proboszczowie kościołów poznańskich (np. pw. św. Marcina – parafia marcińska²⁹, św. Małgorzaty³⁰ itp.). Stowarzyszenie przedkładało arcybiskupowi informacje na temat wsparcia otrzymywanego od księży proboszczów oraz na temat liczby podawanych przez nich osób, które miały być objęte wsparciem. Zgromadzone jałmużny (od dobrowolnych ofiarodawców, arcybiskupa, proboszczów itp.) na rzecz ubogich, w tym żebraków, którzy byli wskazywani przez proboszczów poszczególnych parafii, trafiały do osób potrzebujących. Z pisma o charakterze sprawozdawczym z listopada 1862 r. wynikało, że spośród liczby osób imiennie wskazanych przez proboszczów „225 wybranych zostało, z których 127” otrzymało wsparcie miesięczne w wysokości 2 zł, 1¹/₂³¹.

Tradycja wpierania ubogich miast i okolic przez Kościół i organizacje działające z jego inicjatywy z początkiem XX wieku, ze szczególnym uwzględnieniem lat dwudziestych i trzydziestych XX w., przekładały się w Poznaniu na samodzielnie organizowane akcje, na włączanie się do planu pracy na rzecz ubogich, bezrobotnych, bezdomnych miasta stołecznego Poznania (opracowanego przede wszystkim przez Miejską Opiekę nad Ubogimi³² i Poznański Okręg Szkolny).

²⁷ Potwierdzenie wpłaty z 15 IX 1862 r., w: AAP, OA VIII 23, *Stowarzyszenie przeciw żebractwu i kolonia robocza w Laskach Starych 1862–1893*.

²⁸ Potwierdzenie wpłaty z 6 IV 1863 r., w: AAP, OA VIII 23, *Stowarzyszenie przeciw żebractwu*

²⁹ Pismo z 1 XII 1862, w: AAP, OA VIII 23, *Stowarzyszenie przeciw żebractwu...*

³⁰ Pismo z 6 V 1863, w: AAP, OA VIII 23, *Stowarzyszenie przeciw żebractwu...*

³¹ Pismo z 6 XI 1862, w: AAP, OA VIII 23, *Stowarzyszenie przeciw żebractwu...*

³² Z początkiem wieku przykładowo Towarzystwo Św. Wincentego a Paulo, stawiało sobie zadanie ułatwienia uzyskania rent i wsparć rządowych wynikających z ustaw, które „nakładają miejskim i wiejskim gminom obowiązek udzielania ubogim pomocy materialnej”. Przemówienie X kan. Adamskiego wygłoszone na walnym zebraniu Towarzystwa Św. Wincentego a Paulo w Poznaniu dn. 22 lipca 1906, w: „Rocznik Towarzystwa Św. Wincentego w Wielkim Księstwie Poznańskim”, Poznań 1906, s. 44

„Caritas”³³ Poznański³⁴ niósł pomoc biednym, moralnie zaniedbanym³⁵, poszkodowanym itp. Poszczególne parafie poznańskie wspierały swoich ubogich. Z woli arcybiskupa Poznańskiego, przykładowo, wraz z powstaniem Izby Zatrzymań dla Nieletnich opiekę duszpasterską nad dziećmi zatrzymanymi sprawował ks. Marian P.³⁶

Dzieci żebrzące na poznańskich ulicach

W XIX i XX w. na ulicach polskich miast pojawiały się zarówno dzieci przebywające przy matkach żebrzących, jak i dzieci samodzielnie żebrzące za namową dorosłych na skwerach, ulicach, w parkach, w lokalach publicznych, w sklepach (potwierdza ten fakt przykład dzieci z Rogóżna w powiecie obornickim – Stanisława lat 14, Czesława lat 11, Szczepana lat 7, które „od dłuższego czasu, jeżdżą od miejscowości do miejscowości, prosząc o jałmużnę”³⁷). W celu zapobiegania rozprzestrzenianiu się żebractwa dorosłych i nieletnich poszczególne władze państwowe³⁸ – obok wytyżonych działań poszczególnych arcybiskupstw – podejmowały szereg działań mających na celu wyeliminowanie żebraków (w tym dzieci żebrzących) z miejsc publicznych.

Na terenie Poznańskiego, jak i samego miasta (rejencyjnego, a później stołecznego) Poznania, mieszkańcy przy współudziale organów miejskich, „Caritasu”, zakonów, arcypasterza itp. starali się eliminować żebraków z ulic, sklepów, kościołów itp. Powołane do istnienia z końcem XIX w. Stowarzyszenie przeciw Żebractwu w Mieście Poznaniu, a później Miejski Komitet dla Walki z Żebractwem i Włóczęgostwem w Poznaniu³⁹ z pierwszej połowy XX w. przy wydatnej współpracy z organami państwowymi i kościelnymi zwalczały żebractwo. Wzmoczone działania we wzajemnej współpracy miasta i instytucji kościelnych

³³ Zob. więcej nt. „Caritasu” w Poznaniu, w: *Poznański Okręg „Caritas” Powstanie, zadania, organizacja*, Poznań 1926.

³⁴ Akcje charytatywnych zbiórek organizował również Archidiecezjalny Instytut Akcji Katolickiej w Poznaniu. Zob. AAP, AIK 0035, *Zbiórki 1938–1939*.

³⁵ Misje dworcowe wspierały działania kurii poznańskiej. Zob. więcej nt. Misji Dworcowej (później Towarzystwa Opieki Dworcowej) i jej działalności w latach 1911–1925, w: AAP, OA X 661, *Akta misji dworcowej*.

³⁶ Pismo z 11 II 1939, w: AAP, KA 14993, *Izba Zatrzymań w Poznaniu*.

³⁷ Pismo z 4 I 1927, w: Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Pile, Akta miasta Wielenia, sygn. 390 *Żebracy*.

³⁸ Do 1918 r. władzę administracyjną na ziemiach polskich, w zależności od jej obszaru sprawowali zaborcy – Austriacy, Niemcy, Rosjanie.

³⁹ Dzieje Miejskiego Komitetu Walki z Żebractwem zob. w: W. Fidler, *Historia Miejskiego...*, dz. cyt., s. 10 i nast.

na rzecz walki z żebractwem na terenie Poznania⁴⁰ potwierdza m. in. fragment pisma wychodzącego od Wojewody Poznańskiego z 20 czerwca 1927 r., w którym zapisano:

Z nadzwyczaj wydajną pomocą przychodzi Magistratowi w akcji zwalczania żebractwa Związek Towarzystw Dobroczynności „Caritas”, Okręg Poznański. Kierownictwo tej organizacji wychodzi z założenia, iż ani Państwo, ani samorządy nie mogą siłą faktu wnikać w indywidualne potrzeby poszczególnych jednostek i przy całej swej akcji nie mogą tak samo uwzględniać momentu psychologicznego, którzy przy stykaniu się z upośledzonymi tak wielką odgrywa rolę. Tutaj pragnie wymieniony Związek ze swej strony Magistrat wyręczyć i uzupełnić to, na co czynniki państwowe i samorządowe zdobyć się nie mogą.

W tym celu Poznański Okręg „Caritas” zorganizował akcję, mającą za zadanie wyłonienie elementu, nie zasługującego na wsparcie, i oddanie go w ręce sprawiedliwości, zaś rzeczywiście potrzebującym zapewnienia wystarczających środków do życia. Poza to pragnie „Caritas” uwolnić domy prywatne od plagi domokrażnego żebractwa względem możliwie uchronić swych obywateli przed natręctwem poszczególnych jednostek⁴¹.

Niepokojące zjawisko żebractwa nieletnich, czy też przy ich pomocy zajmowało władze państwowe i kościelne. Samo włączanie do procedury żebractwa nieletnich podlegało karze, co regulowały: Ustawa o zwalczaniu żebractwa i włóczęgostwa, w której postanowienia nie dotyczyły nieletnich do lat 17-stu⁴², Kodeks karny – art. 32 KK, w myśl którego „podlega karze do jednego miesiąca ten, kto skłania nieletniego poniżej lat 17 do żebrania”⁴³, Okólnik nr 120 wydany przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych⁴⁴, Okólnik nr 16 wydany przez Wojewodę Poznańskiego⁴⁵. Przeciwno rozpowszechnianiu się żebractwa dzieci, które to „bardzo często powodują sami rodzice, którzy dziećmi się albo nie troszczą albo wprost nakazują im żebrac”⁴⁶, wydawano na szczeblu wojewódzkim w Poznaniu zarządzenia, np. z 24 I 1936 r., które obejmowało zwalczanie żebractwa

⁴⁰ Reprezentanci duchowieństwa i władz miejskich, związków i towarzystw wspólnie omawiali kwestie usuwania żebractwa z ulic Poznania. Zob. pismo z 5 VIII 1922, w: Archiwum Państwowe w Poznaniu, Starostwo Grodzkie miasta Poznania, sygn. 150, *Żebractwo*.

⁴¹ APP, Akta miasta Środy, sygn. 1447, *Żebractwo i włóczęgostwo*.

⁴² Projekt Ustawa z 1925 r. o zwalczaniu żebractwa i włóczęgostwa, w: AAN, MOS, sygn. 54, *Zwalczanie żebractwa i włóczęgostwa. Projekt ustawy 1925*.

⁴³ AAN, MOS, sygn. 55, *Zwalczanie żebractwa i włóczęgostwa w Polsce*.

⁴⁴ APP, Urząd Policijny Miasta Kórnik, sygn. 418, *Żebractwo i włóczęgostwo*.

⁴⁵ APP, UPmK, sygn. 418, *Żebractwo i włóczęgostwo*.

⁴⁶ Pismo z 25 I 1936 r., w: APP, Akta miasta Poznania, sygn. 3989, *Zwalczanie żebractwa i włóczęgostwa*.

uprawianego przez nieletnie dzieci⁴⁷. Główne zadania zgodnie z zarządzeniem z 24 I 1936 r. były realizowane przez Wydział XV/1. Do akcji przeciw żebractwu nieletnich, które nie było samo w sobie obwarowane prawnie (ustawą, która była obiecana przez prezydenta RP⁴⁸), włączyły się przede wszystkim Miejski Komitet Walki z Żebractwem w Poznaniu i „Caritas” Poznański.

Komitet przeprowadził dzięki zycziwemu stanowisku Inspektoratu Szkolnego⁴⁹ ankietę, mającą na celu sprawdzenie faktycznego udziału dzieci w żebractwie. Na skutek przeprowadzonej w Poznaniu w 1933 r. przez Komitet ankiety wśród młodzieży szkolnej „za pośrednictwem kierowników szkół powszechnych okazało się, że około 150 dzieci trudni się żebractwem czy to bezpośrednio, czy to pośrednio w formie nielegalnego handlu ulicznego, uprawianego nachalną sprzedażą cukierków, kwiatów itp.⁵⁰

Zapobieganie temu niepokojącemu zjawisku wśród nieletnich przebiegało w zróżnicowany sposób. Starano się uświadamiać rodziców⁵¹ przed grożącymi im konsekwencjami wysyłania dzieci na ulice w celach żebraczych. Wyłapywano nieletnich. Aby sprostać temu zadaniu, Komitet wybrał wywiadowców (na terenie Poznania odnotowano w ciągu jednego miesiąca od 11 do 35 wywiadowców), którzy krążyli po poznańskich ulicach i skwerach, wyszukując żebrzące dzieci. Ujęte na żebractwie dziecko podlegało postępowaniu, które ustalił Komitet. Takie dziecko zostawało przez wywiadowcę odprowadzone „do zakładu wychowawczego SS. miłosierdzia na Śródce”⁵². W tzw. międzyczasie przeprowadzano dochodzenie, które miało na celu „wypośrodkowanie osób, zmuszających dzieci do żebractwa, by wnieść przeciw nim o ukaranie. Po ukończeniu dochodzeń wstępnych, dzieci wracają do domu”⁵³.

⁴⁷ Pismo z 4 II 1936, w: APP, AmP, sygn. 3989, *Zwalczanie żebractwa...*

⁴⁸ *Skończmy z żebractwem wśród nieletnich*, w: „Nowy Kurjer” 4 II 1938, nr 27, s. 9.

⁴⁹ Organizacja i działalność Miejskiego Komitetu Walki z Żebractwem i Nielegalnym Handlem, Przemysłem i Rzemiosłem w Poznaniu, w: APP, AmP, sygn. 3989, *Zwalczanie żebractwa...*

⁵⁰ Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, KA 14993, *Izba Zatrzymań w Poznaniu*.

⁵¹ Opiekunowie wykorzystujący małoletnich w celach żebractwa byli poddawani karze zgodnie z K.K. Zob. zatrzymanie Zuzanny G. za wysyłanie małoletniego syna na żebractwo w grudniu 1924, w: APP, SGmP, sygn. 150, *Żebractwo*.

⁵² Organizacja i działalność Miejskiego Komitetu Walki z Żebractwem i Nielegalnym Handlem, Przemysłem i Rzemiosłem w Poznaniu, w: APP, AmP, sygn. 3989, *Zwalczanie żebractwa...*

⁵³ Organizacja i działalność Miejskiego Komitetu Walki z Żebractwem i Nielegalnym Handlem, Przemysłem i Rzemiosłem w Poznaniu, w: APP, AmP, sygn. 3989, *Zwalczanie żebractwa...*

Procedury zastosowane wobec dzieci zatrzymanych na żebractwie przez Komitet po przeprowadzonej w r. 1933 ankiecie polegały na przetransponowaniu do Izby Zatrzymań dla Nieletnich⁵⁴, uruchomionej w Poznaniu najpierw jako tymczasowej w r. 1936 i r. 1937, a z początkiem 1938 r. (15 stycznia 1938 r. „rozpoczęła czynności”⁵⁵, a poświęcona została 31 stycznia 1938 r.⁵⁶) jako stałej w budynku należącym do parafii kościoła Bożego Ciała przy ul. Łąkowej 3⁵⁷. Nieletni zatrzymani przez policję (przede wszystkim przez sześć policjantek, które zostały przydzielone przez Główną Komendę Policji Państwowej do walki „z włóczęgostwem, żebractwem i nielegalnym handlem ulicznym nieletnich”⁵⁸) na „zebractwie, włóczęgostwie, nielegalnym handlu ulicznym, wałęsaniu się po ulicach, parkach, lokalach publicznych w godzinach zajęć szkolnych i poza godzinami nauki szkolnej”⁵⁹ przekazywani byli do Izby „najwyżej do 48 godzin”⁶⁰. W trakcie pobytu w tej instytucji byli zmuszani „pracować fizycznie w Izbie Zatrzymań i uczyć się w czasie na ten cel przeznaczony”⁶¹, uczestniczyć w pogadankach, w tym w pogadankach religijnych, zbiorowych i indywidualnych, na tematy katechizmowe zgodne z programem szkoły⁶². Rozkład ich zajęć przewidywał „rano i wieczór wspólną modlitwę, pogadanki, gimnastykę, gry i zabawy towarzyskie, śpiew, naukę, czytanie, wspólne słuchanie audycji radiowych dla dzieci i młodzieży itd.”⁶³. Rodzice lub opiekunowie schwytych dzieci ponosili „odpowiedzialność karną za zachowanie się swoich dzieci, ale ponad to zobowiązani” byli „zwrócić wszelkie koszty utrzymania zatrzymanego”⁶⁴.

⁵⁴ Pierwszą w Polsce izbę zatrzymań uruchomiono w Warszawie w r. 1935. Do niej w przeciągu jedenastu miesięcy skierowano 4866 dzieci. Zob. więcej w: *Skończmy z żebractwem wśród nieletnich*, w: „Nowy Kurjer” 4 II 1938, nr 27, s. 9.

⁵⁵ *Otwarcie Izby Zatrzymań*, w: „Nowy Kurjer” 16 I 1938, nr 12, s. 12. *Poświęcenie Izby Zatrzymań w Poznaniu*, w: „Kurier Poznański” 1 II 1938, nr 50, s. 3.

⁵⁶ *Poświęcenie Izby Zatrzymań*, w: „Nowy Kurjer” 2 II 1938, nr 26, s. 9.

⁵⁷ *Izba Zatrzymań dla Nieletnich w Poznaniu*, w: AAP, KA 14993, *Izba Zatrzymań w Poznaniu. Jutro przyjeżdżają policjantki do Poznania*, w: „Kurier Poznański” 20 I 1938, nr 29, s. 6. *Poświęcenie Izby Zatrzymań*, w: „Kurier Poznański” 22 I 1938, nr 33, s. 6.

⁵⁸ *Policjantki rozpoczęły urzędowanie*, w: „Kurier Poznański” 21 I 1938, nr 31, s. 7; *Przyjazd policjantek*, w: „Nowy Kurjer” 21 I 1938, nr 16, s. 11.

⁵⁹ Okólnik nr 21 z 20 I 1938 r., w: AAP, KA 14993, *Izba Zatrzymań w Poznaniu*.

⁶⁰ Pismo z 3 III 1938, w: AAP, KA 14993, *Izba Zatrzymań w Poznaniu*.

⁶¹ Okólnik nr 21 z 20 I 1938 r., w: AAP, KA 14993, *Izba Zatrzymań w Poznaniu*.

⁶² Zob. nt. opieki duszpasterskiej, w: pismo z 5 IV 1938, w: AAP, KA 14993, *Izba Zatrzymań w Poznaniu*.

⁶³ Pismo z 11 II 1939 r. do Kurii Arcybiskupiej w Poznaniu, AAP, KA 14993, *Izba Zatrzymań w Poznaniu*.

⁶⁴ Okólnik nr 21 z 20 I 1938 r., w: AAP, KA 14993, *Izba Zatrzymań w Poznaniu*.

W zestawieniu statystycznym za okres 1934 r. (od kwietnia do grudnia) i 1935 r. (od stycznia do marca) wykazano, że zatrzymanych zostało 59 dzieci – w IV 1934 zatrzymano 10 dzieci, w V 1934 – 1, w VI 1934 – 15, w VII 1934 – 15, w VIII 1934 – 3, w IX 1934 – 7, w XII 1934 – 1, w I 1935 – 2, w II 1935 – 4, w III 1935 – 1⁶⁵. Z kolei w sprawozdaniu za rok 1938, przedłożonym 11 lutego 1939 r. przez proboszcza parafii Bożego Ciała w Poznaniu, na której terenie znajdowała się Izba Zatrzymań dla Nieletnich, podano liczbę zatrzymanych dzieci lub młodzieży do 17 r. życia w Poznaniu za żebranie zawodową⁶⁶ 81 nieletnich, a za włóczęgostwo – 391 dzieci⁶⁷. W r. 1938 w Izbie Zatrzymań przykładowo z początkiem marca zatrzymano wałęsającego się „14-letniego R. Bolesława, zam. w Jaroszynie pow. Konin” oraz przytrzymano „za żebractwo dwóch małych chłopców”⁶⁸, w połowie marca doprowadzono „P. Bronisława lat 16 zam. w Ławicy, K. Grzegorza, lat 14, zam. ul. Warszawska 9, T. Franciszka, lat 16, zam. ul. Kaliska 114 i S. Gerharda, lat 13, zam. ul. Kaliska 114”⁶⁹, 21 marca z kolei doprowadzono „S. Zygmunta, lat 12, zam. ul. Żydowska 5, K. Stefana, lat 15, zam. ul. Żydowska 8, W. Henryka, lat 13, zam. ul. Górczyn, ogródki Działkowe 36 i K. Aleksandra, lat 12 zam. Górczyn”⁷⁰, 22 marca doprowadzono „N. Kazimierza, lat 10, zam. ul. Grudzieniec 72, B. Tadeusza, lat 10 zam. ul. Grudzieniec 70 i M. Stanisława, lat 10, zam. ul. Nehringa 4 za włóczęgostwo”⁷¹, zaś 2 lipca zatrzymano „4 małych wałęsających się po ulicach m. Poznania”⁷².

Na przestrzeni wieków Kościół starał się w duchu miłosierdzia wspomagać biednych, potrzebujących, wyzyskiwanych przez innych. Ubóstwo materialne najmłodszych, ich deprawacja przez dorosłych były w centrum zainteresowania zakonów (na terenie Poznania np. sióstr miłosierdzia, franciszkanów),

⁶⁵ Organizacja i działalność Miejskiego Komitetu Walki z Żebractwem i Nielegalnym Handlem, Przemysłem i Rzemiosłem w Poznaniu, w: APP, AmP, sygn. 3989, *Zwalczanie żebractwa...*

⁶⁶ Problem żebractwa nieletnich był monitorowany przez Policję Państwową. W raportach policyjnych kierowanych do Starostwa Grodzkiego Poznania podawano ogólne informacje nt. nieletnich żebraków, nadto przekazywano kwoty skonfiskowane od małych wałęsających się „niedozwoloną żebranie”. Zob. pismo z 16 I 1924, w: APP, SGmP, sygn. 150, *Żebractwo*.

⁶⁷ Pismo z 11 II 1939 r. do Kurii Arcybiskupiej w Poznaniu, AAP, KA 14993, *Izba Zatrzymań w Poznaniu*.

⁶⁸ *Z Izby Zatrzymań*, w: „Nowy Kurjer” 5 III 1938, nr 52, s. 11.

⁶⁹ *Nowi lokatorzy w Izbie zatrzymań*, w: „Nowy Kurjer” 17 III 1938, nr 62, s. 10.

⁷⁰ *Z Izby Zatrzymań*, w: „Nowy Kurjer” 23 III 1938, nr 67, s. 11.

⁷¹ *Z Izby Zatrzymań*, w: „Nowy Kurjer” 24 III 1938, nr 68, s. 10.

⁷² *Z Izby Zatrzymań*, w: „Nowy Kurjer” 5 VII 1938, nr 150, s. 10.

„Caritas”⁷³, parafii, administracji arcybiskupstwa, towarzystw. Dla nich organizowano ochronki⁷⁴, przytuliska, sierocińce, izby dziecka, szpitale.

Nieletni żebrzący, włóczący się po ulicach Poznania w celu uzyskania jałmużny, byli dostrzegani, wychwytywani, a następnie odprowadzani przez wywiadowców, policjantki itp. do ośrodków dla nich stworzonych. W zakładach wychowawczych i w Izbie Zatrzymań, pobyty zatrzymanych za włóczenie się i żebractwo przebiegały zgodnie z obowiązującymi w nich regulaminami. Opiekę nad pozostającymi w tych miejscach dziećmi sprawowali przeszkoleni opiekunowie, w tym siostry zakonne (przede wszystkim ss. szarytki), księża.

Niesienie przez „Caritas”, parafie, zakony, towarzystwa pomocy żebrzącym dzieciom na ulicach miast w okresach zaborów i dwudziestolecia międzywojennego można uznać za schedę po średniowiecznym otaczaniu opieką ubogich, chorych, kalekich itp. Obok tych instytucji kościelnych w bezpośredniej współpracy z nimi zaczęły się podobne starania, nowo powstające komitety czy towarzystwa do walki z żebractwem, jak również instytucje podlegające bezpośrednio władzom miejskim (opieka społeczna), czy też służbie bezpieczeństwa (Policja Państwowa).

Bibliografia

Źródła

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych (AAN)

Ministerstwo Opieki Społecznej (MOS)

- sygn. 54, *Zwalczanie żebractwa i włóczęgostwa. Projekt ustawy 1925*
- sygn. 55, *Zwalczanie żebractwa i włóczęgostwa w Polsce*

Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu (AAP)

AIAK 0035, *Zbiórki 1938–1939*

KA 14993, *Izba Zatrzymań w Poznaniu*

KA 15055, *Akta schronisk – przytułków*

KA 15125, *Sprawozdania kościelne zakłady opiekuńcze za rok 1931/1932*

⁷³ Poznański Okręg „Caritasu” składał podziękowania dla ofiarodawców, którzy wspierali bony przekazywane osobom ubogim lub dla ofiarodawców, którzy wspierali akcje cykliczne np. w okolicach świąt, zob. np. *Poznański Okręg „Caritas”*, w: „Nowy Kurjer” 26 IV 1938, nr 95, s. 9.

⁷⁴ W Poznańskim w kwietniu 1849 r. założono jedną z pierwszych ochronek – ochronkę we wsi Podrzecz pod Gostyninem. Zob. więcej w: *Notatki o Ochronkach. Służebniczce Boga-Rodzicy*, w: „Kurier Poznański” 14 VIII 1872, nr 185, s. 3.

OA X 661, *Akta misji dworcowej*

OA VIII 23, *Stowarzyszenie przeciw żebractwu i kolonia robocza w Lasach Starych 1862–1893*

Archiwum Państwowe w Poznaniu (APP)

Akta miasta Poznania (AmP)

- sygn. 3989, *Zwalczanie żebractwa i włóczęgostwa*

Akta miasta Środy

- sygn. 1447, *Żebractwo i włóczęgostwo*

Starostwo Grodzkie miasta Poznania (SGmP)

- sygn. 150, *Żebractwo*

Urząd Policijny Miasta Kórnik (UPmK)

- sygn. 418, *Żebractwo i włóczęgostwo*

Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Pile

Akta miasta Wielenia

- sygn. 390 *Żebracy*

Czasopisma

„Kurier Poznański” (1872, 1938)

„Nowy Kurjer” (1938)

„Roczniki Towarzystwa Św. Wincentego a Paulo” (1861, 1862, 1906)

„W Służbie Miłości Bliźniego” (1931)

Opracowania

Auerbach E., *Mimesis. Rzeczywistość przedstawiona w literaturze Zachodu*, przekł. Z. Żabicki, Warszawa 2004

Dropik A., *Pleć żebraka a efektywność żebrania*, w: *Stereotypy i setreotypizacja* pod red. W. Domachowskiego, Poznań 2007, s. 77–93.

Fidler W., *Historia Miejskiego Komitetu Walki z Żebractwem w Poznaniu*, Poznań 1937.

Geremek B., *Ludzie marginesu w średniowiecznym Paryżu XIV–XV wiek*, Poznań 2003.

Geremek B., *Świat „opery żebraczej”. Obraz włóczęgów i nędzarzy w literaturach europejskich XV–XVII wieku*, Warszawa 1989.

A. Grzybowski, *Szpitala dziewiętnastowiecznego Poznania*, w: *Kronika Miasta Poznania. Szpitala*, Poznań 2007/4, s. 40–46.

Inny słownik języka polskiego, t. 2, pod red. M. Bańki, Warszawa 2000.

Król K., *Żebractwo we współczesnej Polsce jako kwestia społeczna*. Wydanie drugie uzupełnione i rozszerzone, Konin 2010.

Łukaszewicz J., *Śpitala i inne dobroczynne zakłady i fundusze*, w: *Kronika Miasta Poznania. Szpitala*, Poznań 2007/4, s. 19–34.

Molik W., *O nowy model syntezy dziejów regionu na przykładzie Wielkopolski*, w: *O nowy model historycznych badań regionalnych*, red. K.A. Malkowskiego, Poznań 2007, s. 19–26.

Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów, pod red. J. Bralczyka, Warszawa 2005.

Suchenek R., *Historia u źródeł interpretacji i analizy dzieł literatury i sztuki*, w: *Historia ludzi. Historia dla ludzi. Krytyczny wymiar edukacji historycznej*, pod red. I. Chmura-Rutkowskiej, E. Głowackiej-Sobiech, I. Skórzyńskiej, Kraków 2013, s. 149–160.

Sztumski J., *Systemowa analiza społeczeństwa*, Katowice 2013.

Streszczenie

Instytucje kościelne w Poznaniu wobec żebractwa dzieci na przełomie XIX i XX wieku

Przedmiotem niniejszego artykułu było wskazanie niesienia pomocy nieletnim żebrakom przez instytucje kościelne w Poznaniu w drugiej połowie XIX w. i w pierwszych (do 1939 r.) latach XX w.. Materiał źródłowy stanowiący źródło dociekań historyczno-społecznych stanowiły źródła archiwalne, czasopiśmiennictwo. Wśród zaprezentowanych sposobów niesienia pomocy dzieciom-żebrakom zostały wymienione instytucje zespolone z kościołem: parafie, towarzystwa, ukazani zostali również potencjalni darczyńcy łączący na biedne dzieci np.: arcypasterz, proboszcz, członkowie towarzystw / stowarzyszeń.

Summary

Church Institutions in Poznań in the Face of Children's Begging at the Turn of The 19th and 20th Century

The subject of the article is the aid provided to minor beggars by church institutions in Poznań in the second half of the 19th century and in the first years of the 20th century (until 1939). The material used as a source of historical and social investigations included archive records and periodical press. Among the presented ways of helping children-beggars have been quoted institutions related to the church: parishes, societies as well as potential benefactors providing for poor children, e.g.: archshepherd, parish priest, members of societies/associations.